

Seks dagers mobilisering og strid i Østfold, 9-14 april 1940.

Av chefen for 1. divisjon, generalmajor Carl Erichsen.

I.

Den hærordning som blev vedtatt av Stortinget i 1933, betydde en meget sterk nedrustning. Hærordningen brøt med alle internasjonalt anerkjente prinsipper for oppbygging av en hær, idet der bl. a. bare blev utdannet rekrutter som ikke senere blev sammensveiset i avdelinger hvori de skulde kjempe i krig. Det blev derfor uttrykkelig uttalt i Stortingsdokumentene vedrørende denne hærordning at betingelsen for at hæren skulde kunne brukes i krig var at hæren fikk ca. ½ års tid til videreutdannelse av befal og mannskap og til å sammensveise avdelingene.

Ved krigsutbruddet i september 1939 blev det som kjent mobilisert noen bataljoner i forskjellige landsdeler. Erfaringene fra denne mobilisering viste at utdannings og mobiliseringsstider var beregnet for kort. Etter de bestemmelser som blev gitt ut på grunnlag av disse erfaringer, vilde de av divisjonens avdelinger som kunde være først ferdig, normalt ha avsluttet sin mobiliserings 7. dag etter at mobiliseringsordren var sendt ut.

Mandag 8. april morgen kom det melding om at en tysk flåte på over 100 krigs- og transportskip hadde passert de danske belter på vei nordover. Samme dag omkring kl. 23 kom denne flåte i strid med kystbatteriene ved Oslofjord festning, men fortsatte etter kort strid nordover Oslofjorden, idet minesperinger ikke var lagt ut i Oslofjorden.

De av divisjonens avdelinger som det var mulig å komme i forbindelse med, blev av divisjonen straks varslet og gitt ordre om å samle regimentsstabene, klar til å ta imot mobiliseringsordre.

Ved 4-5 tiden om morgenen 9/4 lyktes det divisjonschefen å få telefonforbindelse med Generalstaben for å be om underretning om situasjonen og om forholdsordre. Divisjonschefen fikk da forhåndsmeddelelse om at det snarest vilde bli utsendt telegrafisk ordre om mobilisering av avdelin-

ger i 1. divisjon. Det blev av divisjonen omgående sendt ordre til avdelingene om almindelig mobilisering straks. Omkring kl. 7.00 kom det telegrafiske ordre fra Kommanderende General om å mobilisere enkelte avdelinger med torsdag 11/4 som 1. mobiliseringsdag. Ordre overensstemmende dermed blev straks ekspedert til avdelingene, men derved opstod endel friksjon, idet divisjonen telefonisk hadde beordret almindelig mobilisering straks.

Mobilisering ved I. R. 2 og D. R. 1 blev ikke utført, idet tyskerne alt hadde besatt disse regimenterne magasiner. Ved A. R. 1 blev likeledes magasinet besatt, men det var da allerede lyktes regimentet å redde etpar kanoner, endel våben, utrustning og beklædning, slik at en mindre styrke kunde set-

i Fredrikstad lyktes det i det vesentligste å få flyttet, og to bataljoner blev organisert i trakten om Hafslund, idet arbeidet stadig blev avbrutt når personalet måtte søke dekning ved flyalarm. Allerede torsdag 11/4 em. og aften var disse bataljoner i det vesentlige ferdig organisert og utstyrt, — noget som betegner et utmerket arbeide fra regimentets side.

Samtidig pågikk arbeidet på alle andre områder for å få orden og plan i det kaos som var opstått ved et slikt angrep som ingen hadde regnet med og for hvilket det ikke forelå nogen forsvarsplaner eller forberedelser. Østfold fylke var automatisk blitt krigsskueplass ved tyskernes landgang i Moss. Derved var all myndighet i fylket gått over fra de civile myndigheter til 1. distriktskommando med divisjonschefen som øverstkommanderende.

Det første som måtte gjøres, var å begynne innsamlingen av mat og fôr for de styrker som blev satt op, likeledes blev bensin på tankbiler og fat samlet, en intendanturavdeling og en transportavdeling blev improvisert, sanitetsavdelinger blev søkt satt op ved avgivelse av personell og materiell fra sykehuser og byer, og en telefonavdeling blev

improvisert ved avgivelse av personell og materiell fra distriktenes telefonanlegg. Det blev envidere satt op en krigspolitiavdeling og etablert et etterretningsvesen. Man lot arrestere noen personer som søkte å skape forvirring i mobiliserings- og forsvarsforberedelse.

En rekke broer, deriblandt alle broer over Glomma, blev forberedt for sprengning, og der blev truffet forberedelser for bortføring av alle biler øst og syd for Glomma og av ferjen i Fredrikstad for å hindre tyske avdelingsoperasjoner øst og syd for Glomma når broene var sprengt.

En rekke meldinger strømmet etterhvert inn, bl. a. omtrent daglig om tyske transporter op Oslofjorden. Til tross for at områdene nordover var besatt, lyktes det divisjonen onsdag 1. april å få forbindelse

(mando). Divisjonen fikk da ordre om bl. a. å søke å holde Fossumavsnittet. Senere lyktes det ikke å få forbindelse med utenverdenen, idet tyskerne for øvrig også besatte centralene omkring divisjonens område.

De meldinger som kom, var dels riktige, dels sterkt overdrevne og dels falske, enkelte antagelig sendt i den hensikt å villed. Divisjonen hadde omtrent ingen midler til å kontrollere meldingenes riktighet, idet der ikke lenger fantes noget norsk flyvevåben. Divisjonen hadde heller ingen radiostasjoner hvormed utsendte opplæringsavdelinger kunde utstyres slik at divisjonen raskt kunde få meldinger.

Det var torsdag 11/4 kommet en rekke meldinger om tyske transporter fra Lillestrøm over Fetsund og østover. For å hindre disse transporter og sikre sin nordfront gav divisjonen ordre til den første organiserte avdeling, en halv bataljon I. R. 1, som kom til Mysen torsdag ettermiddag, om å besette og eventuelt ødelegge broene mellom Blaker og Fetsund.

Imidlertid viste det sig under den følgende konferanse at bataljonschefen og hans avdeling var så totalt utmattet av de forserte arbeide dag og natt at ekspedisjon måtte utsettes. Det hadde heller beide dag og natt at ekspedisjonen ikke ennu lykes å skaffe tilstrekkelig sprengstoff.

Det blev etterhvert klart at avdelingene måtte ha etpar dager for å komme i orden og få forsynings-tjenesten til å virke før de kunde brukes til bevegelige operasjoner. Det blev derfor satt i verk omfattende sperrings- og forhugningsarbeider på veiene mellom Aurskog og Øieren. To sterke posteringer var satt ut i trakten øst for Blaker og

Seks dagers mobilisering og strid i Østfold, 9.-14. april 1940.

Av chefen for 1. divisjon, generalmajor Carl Erichsen.

II

Fredag 12. april begynte tyskerne en operasjon mot Fossumavsnittet med 3 kolonner, fra nord, vest og syd. Kolonnen som fra vest gikk mot Fossumbroen kom først i kontakt med våre avdelinger som stod mellom Øieren og Vamma. Våre avdelinger i dette område var samlet i Askim-detasjementer som 12. april bestod av ca. 400 artillerister m. v. + endel mitraljøser + to kompanier I. R. 1 (15 mitr.) II/A. R. 1 (4 12 cm. haubitser og 8 7.5 cm. kanoner og en motorisert kanontropp 2 7.5 cm. kanoner). De nevnte 400 artillerister m. v. var både stridende og ikke-stridende. De var satt op i helt improviserte brogrupper og kjempet som infanteri. Da tyskerne nærmet sig blev broene beordret sprengt, men sprengningen av vei broen mislyktes, idet broen bare sank ned et stykke og kunde passerer, og med en liten utbedring også av biler. Kort etter angrep tyskerne over broen og på isen våre stillinger på østsiden av elven og våre forreste avdelinger gikk tilbake. Da blev vannet sluppet

av I. R. 1 som var kommet frem til området om natten blev sendt frem til et motangrep. Motangrepet blev støttet av artilleriet, men tyskerne gikk i god tid tilbake over elven.

Denne dag blev det arbeidet med organisering av to infanteri-bataljoner i tillegg til I og II/I R. 1, idet 1. og 2. Divisjons befalsskole blev brukt som ramme for opsetningene. Materiell fikk man fra I. R. 1s restbeholdninger og den frivillige militæropplæring, personellet var landvern og frivillige som var møtt op, tilhørende forskjellige våbenarter og avdelinger.

I løpet av ettermiddagen og natten kom det efter hvert inn meldinger som gjorde det mulig å følge de forskjellige tyske kolonnens fremrykning. Fra nord kom en kolonne på 4-500 mann med ett batteri over Aurskog. Lillestrøm blev besatt av 4-500 mann og en tilsvarende styrke blev ogitt å marsjere tilfots sydover forbi Dalens kapell på østsiden. Denne melding lyktes det ikke å få kontrollert. Gjennom Enebakk på Øierens vestsida kom en kolonne på 4-500 mann med ett batteri.

Sydover fra Moss kom to kolonner, en mot Solli kapell og en mot Fredrikstad. Tilsammen har der neppe været mer enn 800 mann med 1-2 batterier. Den ene kolonne prøvet i løpet av natten å få sine kanoner som var trukket av traktorer, over isen ved Solli kapell, da denne bro og broene ved Hauge og Trøsken var sprengt. Forsøket mislyktes og kolonnen marsjerte til

nord og syd angav som regel styrken av hver av kolonnene til 1-2000 mann, men kontrolltelling av bilene viste at styrkene neppe kunde været stort større enn angitt foran.

Utpå kvelden blev en tysk rekognoseringsbil tatt ved Henneskjens sydende. Episoden viste at sperringene og vaktholdet ikke var effektive og en ½ bataljon I. R. 1 blev derfor sendt frem for å sikre vår rygg og flanke mot styrken i Høiland. Næste dag overtok bataljonen forsterket med et lite marifedetasjement som hadde meldt sig til tjeneste også sikring av Haldenvassdraget syd for Ørje.

Senere på kvelden kom det meldinger fra helt pålitelig kilde om at kolonnen fra Enebakk kjørte over isen på Øieren mot Sandstangen (på Øierens østsida). Denne fremrykning vilde komme midt inn i det område hvor det pågikk opsetning av avdelinger, innsamling av forråd m. v. og inn i ryggen på Askimdetasjementet. Denn fremrykning måtte stanses og en batj/ I. R. 1 blev sendt frem til området nord for Trøgstad. Da det blev lyst næste dag, viste det sig at det bare hadde vært noen avkueringsbiler fra Oslo, men da var allerede en annen fremrykning (cfr. ovenfor) begynt å gjøre sig gjeldende på nordfronten.

Ved dagry lørday 13/4 angrep tyskerne fra vest med større styrker (kolonnen fra Øierens vestsida) støttet av 10.5 cm. artilleri (blindgjen-

gere fra trakten om Hell kpl.) og senere på dagen også med bombefly. Askimdetasjementets forreste avdelinger blev kastet ut av sine stillinger og tyskerne besatte et brohode på østsida av elven. Det ansåes ikke mulig å gjennomføre et motangrep mot disse stillinger med den eneste disponible reserve, en improvisert, ennu ikke ferdig utstyrt bataljon. Askimdetasjementet fikk derfor ordre om å holde sine stillinger til det blev mørkt for så å gå tilbake til en ny stilling.

Ved dagry hadde tyskerne også begynt sin fremrykning fra Fredrikstad og Øverstkommanderende beordret derfor vei- og jernbanebroene ved Rolvsøy sprengt, men sprengningene mislyktes helt, broene stod like godt. Da blev Sarsbroen beordret sprengt, men resultatet var det samme som med de foran nevnte broer*. Tyskerne holdt sig imidlertid på avstand fra Greåker fort da de tydeligvis ikke visste at fortets kanoner ikke kunde brukes. Fortet var nemlig av sparehensyn stillet i reserve i 1933 og hadde en besetning av pensjonert befal og landv. mann-
skar som ikke kunde stå uteat til å virke. Efter en kort beskytning av skibsartilleri overgav kommandanten fortet og tyskernes fremrykning fortsatte. Omkring kl. 12.00 arbeidet en kolonne sig nordover ved Ise og noget senere kom en kolonne til Halden for å fortsette langs Haldenvassdraget. Først kom ca. 500 mann og senere ytterligere ca. 700 mann. Broene over Rakkestadelven og broer langs Haldenvassdraget blev sprengt og mindre patruljer holdt igjen ved sperringe, men tysk teknikk hadde vist sig å kunne overvinne slike hindringer hurtig. Sydfronten som divisjonen tidligere på grunn av sprengningsforberedelsene og bortføringen av ferien og alle biler hadde regnet som sikkert, var nu blitt meget utsatt.

Omkring kl. 12.00 fortsatte tyskerne med øket styrke angrepet fra vest mot Askimdetasjementet og efter en kort strid begynte fronten å smuldre op, men gikk tilbake enkeltvis og i grupper fra de forreste linjer. Detasjementschefen meldte inn at han måtte gå tilbake til nye stillinger. Detasjementet holdt igjen ved Sekelsten og ved Fossum-Fusk.

*) Nogen dager senere skal et spenn være blitt ødelagt ved at ladningene sprang da de skulde tjernes fra minekammerene.

Forts.

Seks dagers mobilisering og strid i Østfold, 9.-14. april 1940.

Av chefen for 1. divisjon, generalmajor Carl Erichsen.

III.

Divisjonen måtte nu besette en optagestilling omkring fortene med styrker som ennå ikke var ferdig opsatt. Optagestillingen måtte besettes straks uten å avvente mørkets frembrudd. Likeledes måtte alle innsamlede forråd og ennå ikke utdelt materiell m. v. føres tilbake til Ørje.

Denne omgruppering under meget vanskelige forhold blev utført efter ordren og Askim-detasjementet gikk i løpet av eftermiddagen og kvelden tilbake gjennom optagestillingen. Detasjementet tapte under tilbagemarsjen 4 kanoner og 15 mitraljøser, men flere avdelinger hadde tross utmattelse og meget vanskelige forhold kjempet bra. Således kan nevnes at det blev observert mitraljøseskyttere som sovnet av utmattelse under skytningen.

Tyskernes bombefly syntes å være pansret under, for mitraljøsene hadde ingen virkning på dem. De kunde derfor arbeide helt fredsmessig i lav høyde. En mitraljøsetropp blev således ødelagt av bare en flybombe. Mangelen på egne våben mot bombefly syntes å virke sterkt deprimerte på mange.

Under den nevnte omgruppering var tyskerne også rykket frem på nordfronten og hadde drevet våre vaktavdelinger noget tilbake. Vi stod således nu i strid på to fronter og det vilde bare være et tids-spørsmål når tyskerne kunde nå frem også på sydfronten og inn i vår rygg ved den fremrykning som gikk nordover langs Haldenvassdraget. Stillingene i trakten om fortene vilde neppe kunne holdes over neste dag. Stillingenes utstrekning var for stor (ca. 60 km. i luftlinje) i forhold til avdelingene, og landet tillot en inntrengen mellom avdelingene både i lyset og i mørket fra vest, nord og syd. Vi hadde 22 veier og elveoverganger å dekke.

Den eneste måte hvorved traktene Mysen—Trøgstad kunde forsvares i lengere tid var ved å gå frem til angrep mot de adskilte tyske kolonner, mens man ved sperringer og mindre styrker sinket de andre kolonnens fremrykning. Avdelingenes svake utstyr med befall, deres mangelfulle utdannelse og store utmattelse etter den forserte opsettning gjorde det foreløpig ikke mulig å gjennomføre angrepsoperasjoner.*) Divisjonen hadde derfor ikke annet valg enn å gå tilbake til traktene om Ørje hvor frontene passet bedre til de disponible styrker og deres kampverdi og hvor tyskerne ikke vilde kunne utnytte sin manøvre-evne idet stillingene ikke kunde omgås på nogen veier. Angrep fra vest med større styrker var lite sannsynlig da fortene ild vilde genere sterkt en slik fremrykning. I området ved Ørje var samlet mat, for og ammunisjon og avdelingene vilde kunne få en høist nødvendig hvile med en ordnet forsyningstjeneste.

Fra disse trakter kunde vi når avdelingene var uthvilt og kommet i orden muligens gå frem igjen mot nord, vest og syd.

delinger. Divisjonen blev efterhvert klar over hvad som var foregått og grep inn, men da var det for sent, styrken var så redusert at den ikke lenger kunde løse nogen opgaver i trakten om Ørje.

Dét blev undersøkt mulighetene for et gjennombrudd nordover, over Setskogen, mot Vestmarken (s. ø. for Kongsvinger), men på grunn av vei- og føreforholdene og avdelingenes tilstand kunde denne operasjon ikke gjennomføres.**) De gøenværende svake styrker blev derfor kl. 21 satt i marsj østover og passerte grensen i løpet av natten. Da stod allerede en tysk kolonne ca. 8 km. s. f. venstre fløyavdeling ved Granrød (s. Ørje).

Nogen dager senere blev fortene Høitorp og Trøgstad tatt ved overrumpling. Fortene var ikke i den tilstand at de kunde holde sig i lengere tid, bl. a. tillot ikke den korte tid å sette piggrådhindrene i full stand og å rydde forterrenget. Fortene var av spærhensyn nærmest stillet i reserve for flere år siden idet det fåtallige befall var pålagt å utdanne og administrere to bataljoner motorisert artilleri. Bare ved de største anstrengelser var det lyk-

kedes kommandanten å sette op en besetning til fortens 12 cm. tårnkanoner hvormed han på en utmerket måte støttet våre avdelinger ved Trøgstad og Mysen. Lyskastere og nærforsvar var det neppe lykkes kommandanten å få satt op betjening for før overrumplingen.

*

Efter denne retrett og overskridelse av grensen, har det været skrevet op om forræderi.

eg vil i den anledning erklære, at det innen 1. Divisjon ikke har kunnet konstateres et eneste tilfelle av forræderi, sabotasje eller direkte uvilje mot forsvaret, men derimot ikke få tilfeller, som viste de sørgelige følger av for liten utdanning og manglende soldaterånd. Det var heller ikke få tilfeller av nervesammenbrudd. Disse bør dog ikke dømmes for strengt, da de sikkerlig for en stor del skyldtes overanstrengelse p. g. a. den forserte mobilisering, som pågikk dag og natt med påfølgende direkte overgang til bevoctningstjeneste og operasjoner.

Carl Erichsen.

*) Kongsvingers feltforsyningstjeneste dags formiddag.

